

Kıbrıs'ın İngiliz İdaresine Bırakılması ve Bunun Anadolu'da Çıkan Ermeni Olaylarına Etkisi

Leaving Cyprus to British Administration and Its Influence on the Armenian Incidents in Anatolia

Nejla Günay*

Özet

Bu çalışmada Büyük Devletlerin Osmanlı toprakları üzerinde yaşayan Ermeni halkını kendi çıkarları için nasıl kullandıklarını ortaya çıkarmak amaçlanmaktadır. İngiltere, hem Hindistan sömürge yolunun güvenliğini sağlamak hem de Anadolu'yu daha yakından kontrol edebilmek için Kıbrıs'ı kendi kontrolüne almak istedi. 1878 yılında Osmanlı Devleti'nin Rusya karşısında aldığı mağlubiyet İngiltere'ye bunun için fırsat verecektir.

Anahtar Kelimeler: Kıbrıs, Ermeni, İngiltere, Rusya, Ermeni Islahatı.

Abstract

This study, aimed to show how big states use to the Armenians lived in Ottoman Empire for owns benefit. England wanted to get Cyprus on its own inspect for making the Indian Colony ways safe and inspecting Anatolia closer. They earned that chance in 1878 by Ottoman lost the war with Russia.

Key Words: Cyprus, Armenian, England, Russia, Armenian Reforms.

Giriş

XIX. yüzyılın başlarında İngiltere'nin politikası, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü korumaya yönelik bir siyaset izlemekle beraber bunun mümkün olamadığı durumlarda devleti parçalamak yerine, bağımsızlık isteyen toplumlara özerklik vermek suretiyle bağlı devletçikler oluşturmak şeklindeydi.¹ Nitekim Yunan isyanında Osmanlı Devleti'ne muhalif olan İngiltere'nin bu tutumunu, devrin İngiliz Başbakanı Stratford Canning "İngiltere'nin bu tavrının Rusya ile bağdaşmak olmadığı, bağımsızlığını kazanacağı muhakkak olan Yunanistan'ın

* Okt. Dr., Gazi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü

1 P.Philip Graves; *İngilizler ve Türkler*, çev. Yılmaz Tezkan, Ankara, 21.Yüzyıl Yay., 1999, s.8; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, V.cilt, TTK Yayını, Ankara, 1983, s.227.

Gazi

Akademik
Bakış

115

Cilt 1, Sayı 1
Kış 2007

Rusya'ya borçlu olması yerine Akdeniz'de kendilerine dost bir devlet olan İngiltere'ye borçlanmasının daha doğru olacağı... şeklinde değerlendirmiştir.²

Rusya'nın Balkanlar ve Karadeniz'de etkin bir devlet hâline gelmesiyle İngiltere, Hindistan sömürgelerine giden yol ile Doğu Akdeniz'deki menfaatlerini korumak için Osmanlı Devleti'nde ve onun hâkimiyeti altındaki topraklarda cereyan eden her türlü hareketi yakından izlemeye başladı.³

Rusya, 1877 yılında Osmanlı topraklarına hem doğudan hem de batıdan saldırıya geçti. 1878 yılının ilkbahar aylarına kadar süren savaşta Osmanlı ordusu büyük kayıplar verdi. Rusya ile Osmanlı Devleti 3 Mart 1878'de Ayestefanos Antlaşması'nı imzaladı. Bu anlaşma ile Balkanlardaki Osmanlı hâkimiyeti neredeyse son bulurken Kars, Ardahan, Batum ve Bayezit'in Rusya'ya bırakılmasıyla Anadolu da Rus saldırılarına açık hale geldi. Üstelik Osmanlı Devleti Girit, Teselya ve Arnavutluk'ta yapacağı ıslahatları Rusya ile istişare etmeyi taahhüt ediyordu. Öte yandan anlaşmanın 16.maddesindeki "*Osmanlı Devleti, Ermenilerin yerleşmiş oldukları eyaletlerde bölge menfaatlerinin gerektirdiği ıslahat ve ten-sikati vakit kaybetmeksizin icra edeceğini ve Ermenilerin Kürtlere ve Çerkeslere karşı em-niyetlerini koruyacağını taahhüt eder.*" ifadesiyle Anadolu'da, Rusya'nın desteğiyle bir Ermeni devletinin kurulmasına zemin hazırlanıyordu.⁴

Rusya'nın Avrupa'da Tuna havzasına, Anadolu'da Erzurum havali-sine kadar inmesi Avrupa'yı özellikle de İngiltere'yi telaşlandırdı. İngiliz hükûmetinde Türkiye'yi yalnız başına Rusya'nın yutuverceği korkusu orta-ya çıktı.⁵ İngiltere, Ayestefanos Antlaşması'nın Balkanlarda ve Anadolu'da dengeyi bozduğunu ileri sürerek bu anlaşmanın yerine Berlin'de yeni bir anlaşma yapılması isteğini Rusya'ya kabul ettirdi⁶ ve bundan sonra geleneksel politikasını terk ederek Osmanlı topraklarının bütünlüğünü korumak yerine Hindistan sömürgesine giden yolların güvenliği için stratejik önemi olan Os-manlı topraklarını ele geçirme siyaseti izlemeye karar verdi.

Kıbrıs'ın İngiliz İdaresine Verilmesi ve Kıbrıs Sözleşmesi

10 Mayıs 1878 tarihinde İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Salisbury, İstanbul Bü-yükelçisi Layard'a Kıbrıs'a yerleşme girişiminin başlatılması için talimat ver-

2 İsmet Binark, *Asılsız Ermeni İddiaları ve Ermenilerin Türklere Yaptıkları Mezalim*, 3.baskı, Ankara, An-kara Ticaret Odası Yayını, 2005, s.24.

3 Kalerya Antonnova Belova, "I. Dünya Savaşında Kafkas Cephesinde Savaşanların Çıkarları", *Türk-Ermeni İlişkilerinin Gelişimi ve 1915 Olayları Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, haz. Hale Şıvgın, Ankara, 2006, s.103.

4 Enver Ziya Karal, a.g.e, VIII. cilt, s.66, 129.

5 Wladimir Mayewsky, *Yabancı Gözüyle Ermeni Meselesi*, çev. Mehmet Sadık, haz.Eyüp Şahin, Anka-ra, 2001, s.7.

6 Karal, a.g.e, s.69.

di. Layard, 23 Mayıs'ta, Sadrazam Mehmet Rüştü Paşa ile bu konu hakkında yaptığı görüşmede; Ayestefanos Antlaşması'nın İngiltere tarafından yok sayılarak Türkiye'nin lehine bir anlaşma hazırlanacağını, Rusya'nın Kars, Ardahan ve Batum dışında başka bir yeri işgal etmeye kalkışması hâlinde İngiltere'nin bunu engelleyeceğini ifade ederek bunların karşılığında Doğu'da Hristiyanlar için ıslahat yapılmasını ve Kıbrıs Adası'nın idaresinin İngiltere'ye verilmesini istedi.⁷

Elçi Layard, 25 Mayıs'ta Padişah II. Abdülhamit ile yaptığı görüşmede de devletin teklifini hükümdara ilettikten sonra Ayestefanos Antlaşması'nın Devlet-i Aliyye'nin zararına olduğunu, İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne yardım etmek istediğini, bunun olabilmesi için de Malta ve Londra'dan donanma için araç gereç gönderilmesi gerektiğini ve bunların depolanması için Kıbrıs Adası'nın idaresinin geçici olarak İngiltere'ye bırakılmasını arz etti.⁸ Osmanlı Devleti bu teklife karşı çıksa da İngiltere'nin "Ayestefanos Antlaşması'nı olduğu gibi bırakma" tehditleri sonucunda kabul etmek zorunda kaldı.⁹ 4 Haziran 1878'de daha Berlin Antlaşması imzalanmadan Kıbrıs Antlaşması imzalandı.¹⁰ Buna göre İngiltere adayı işgal edecek ve Padişah adına idare edecekti. Giderlerden arta kalan gelirler yıllık olarak Osmanlı hazinesine ödenecek, Osmanlılar adanın adalet, din ve eğitim kurumlarını yönetmeyi sürdürecektlerdi. İngiltere de Rusların Osmanlı topraklarına saldırması hâlinde Doğu Anadolu'yu savunmak üzere gerekli bütün yardımı yapmaya söz veriyordu.¹¹ Öte yandan Osmanlı Devleti İngiltere'ye, Doğu Anadolu'da Hristiyanların yaşadığı yerlerde ıslahat yapmayı taahhüt ediyordu.¹² Böylece İngiltere, hem Süveyş Kanalı'nı ve hayatî önem taşıyan Hindistan yolunu korumak açısından âdeti savaşı gemisi niteliği taşıyan adayı ele geçiriyor¹³ hem de Ermeni konusunu kendi menfaatleri için kullanarak uluslararası siyasetin malzemesi hâline getiriyordu.

Kıbrıs Sözleşmesi ve Ermeniler

Kıbrıs'ın İngiliz yönetimine geçmesiyle burada yaşayan Hristiyanlar ile Doğu Anadolu'da yaşayan Ermeniler için yeni bir dönem başladı. Ermenilerin yaşa-

7 Mehmet Nabi-Fahri Rumbeyoğlu, *Kıbrıs Meselesi*, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1334, s.6.

8 Mehmet Hocoğlu, *Sultan Abdülhamit Han ve Muhtıraları*, Türkiye Matbaası, İstanbul, 1987, s.166-167.

9 Stanford J. Shaw&Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, II.cilt, e yay., İstanbul, 1983, s.238.

10 Halil Fikret Alaysa, "Kıbrıs", *DİA*, 25.cilt, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 2002, s. 380.

11 Ali Fuat Türkgeldi, *Mesâil-i Mühime-i Siyasiye*, II.cilt, TTK Yay., Ankara, 1987, s.338-339.

12 Karal, a.g.e, s.130.

13 Donald Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*, İletişim Yay., 4.baskı, İstanbul, 2005, s.102.

Gazi

Akademik
Bakış

117

Cilt I, Sayı I
Kış 2007

dığı yerlerde ıslahat yapılması hususunun Berlin Antlaşması'nda da yer almasıyla İngiltere, bundan sonra söz konusu ıslahatların uygulanmasını kendine vazife edinerek Osmanlı Devleti'ne baskı yapmaya başladı.¹⁴ Anadolu'nun birçok yerinde kurduğu konsolosluk ağı ile Ermeni halk üzerinde de psikolojik baskı kurdu. 1879'da Adana konsolos vekili Yüzbaşı Cooper'ın, halkla yaptığı sohbetlerde, Osmanlı idaresini karalayarak İngiliz adaletinin yüceliğinden ve bir gün Adana ve çevresinin de Kıbrıs gibi İngiliz idaresine terk edileceğinden bahsetmesi sonucunda Kozan, Zeytun, Dersim ve Van'ın İngiltere'ye bırakılacağı söylentileri halk arasında yayılmıştı. Adana Valisi, özellikle Müslüman halkın paniğe kapılmasından endişelenerek ne yönde hareket etmesi gerektiğini Babıâli'ye sormuştu.¹⁵

1882 yılında İngiltere Büyükelçisi Lord Dufferin, Padişahın huzuruna çıkarak Anadolu'daki valilerin kötü idareleri sonucunda Ermeni halkın haksızlık ve zulme uğradığını, oralarda bulunan İngiliz konsoloslarından bu konudaki şikâyetleri içeren birçok evrak geldiğini, bağlı olduğu devletinden aldığı emir gereğince bunları arz etmeye mecbur olduğunu söyleyip söz konusu evrakı takdim etme girişiminde bulundu. Görüşme sırasında Büyükelçi, ıslahat yapılmasının Berlin Protokolü içerisinde yer almasının yanı sıra bu girişimlerin Kıbrıs Sözleşmesi'nden kaynaklandığını ima edince kendisine, söz konusu anlaşmanın "*Osmanlı Devleti'nin haklarına zarar gelmemesi*" şartıyla onaylandığı ve "*bir zaman sonra İngiltere tarafından böyle yersiz ve kabul edilemez bir teklif sunulmasına meydan vermemek*" düşüncesi olduğu hatırlatılmıştır.¹⁶

Anadolu'da zararlı faaliyetlerinden dolayı tutuklanan Ermeniler söz konusu olduğunda İngiltere ve onun Anadolu'daki uzantısı olan Protestan misyonerlerle konsoloslar, Osmanlı Devleti nezdinde girişimde bulduklarında Kıbrıs Sözleşmesi'ndeki "*Padişah, Anadolu'daki Hristiyan tebaasıyla diğer ahalinin himayesi için bu bölgenin idare şeklinde ıslahat yapılması sözünü verir.*" maddesini hatırlatıyorlardı.¹⁷ Öte yandan Anadolu'da bulunan misyonerler, Kıbrıs Sözleşmesi'ni Avrupa devletlerinin Anadolu'daki Ermeni olaylarına müdahale etmesini sağlamak için de kullanıyorlardı. McColl adlı rahip, Sason isyanı nedeniyle Anadolu'da Ermenilere zulüm yapıldığını öne sürerek Berlin

14 Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, çev. Bahar Tırnakçı, İstanbul, TVYY, 2003, s.92.

15 BOA, *Yıldız Perakende Dâhiliye*, 1/31 (1297 M 1/15 Aralık 1879); *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-İngiliz İlişkileri (1845-1890)*, I. cilt, Başbakanlık Devlet Arşivi Genel Müdürlüğü Yay., Ankara, 2004, s.28-29. Ayrıca benzer bir belge için bkz. *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-İngiliz İlişkileri (1894-1895)*, III. cilt, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müd. Yay., Ankara, 2006, s. 38.

16 *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-İngiliz İlişkileri (1891-1893)*, II. cilt, Başbakanlık Devlet Arşivi Genel Müdürlüğü Yay., Ankara, 2004, s.73.

17 *Osmanlı Belgelerinde*, II. cilt, s.124-130.

ve Kıbrıs antlaşmalarının şartlarının yerine getirilmesi için İngiltere'yi göreve çağırmıştır.¹⁸

Baskıların artması sonucunda İngiltere Büyükelçisi Sir Philip Currie Osmanlı Devleti'ne bir nota vererek Berlin ve Kıbrıs antlaşmalarının imzacısı olma sıfatıyla Ermenilerin zulüm ve haksızlığa uğramasına izin vermeyeceğini, Ermenilerin yaşadığı Osmanlı vilayetlerinde güvenlik ve huzurun devamını sağlayacak önlemlerin alınmasını istemek zorunda olduğunu, Sason olaylarında suçlu olan ve işten el çektirilen memurların görevlerine son verilmesi durumunda bu memurların, kendi memurlarının da hazır bulunduğu Divan-ı Harp'te yargılanması veya Tahkikât Komisyonu vasıtasıyla incelemelerde bulunulması gerektiğini, gün geçtikçe bu işin öneminin arttığını, Babıâli'nin kararını bir an önce vermesini, aksi takdirde konsoloslarını inceleme yapmak üzere Sason'a göndereceğini bildirdi. Önerilerinin kabul edilmemesi durumunda konunun bir Avrupa sorunu haline geleceğini ve bunun sonuçlarının Padişahın hoşuna gitmeyecek şekilde olabileceği tehdidinde bulunmayı da ihmal etmedi. Ayrıca görüşme ve konuşmaların uzaması halinde İngiltere'nin daha ağır istekleri olacağını vurguladı.¹⁹

İngiltere, Kıbrıs Sözleşmesi'ni kullanarak hem Osmanlı Devleti üzerinde baskı kurdu hem de bu sözleşmeye dayanarak Osmanlı iç işlerine karışmayı alışkanlık haline getirdi.²⁰ İngiltere Büyükelçisi Sir Philip Currie, 28 Nisan 1899'da Padişah ile yaptığı görüşmesinde Kıbrıs Sözleşmesi'ni ortaya atarak Ermeniler lehine bazı düzenlemeler yapılmasını talep edince Padişah II. Abdülhamit son derece sert bir üslupla şu cevabı verdi: "*Gerçekte Berlin Antlaşması'nda Anadolu ıslahatı yer almakta, fakat bir Ermenistan'ın kurulmasından söz edilmemektedir. Kıbrıs Sözleşmesi'nde de buna benzer uygulamalara yer verilmekte, ancak benim haklarımın ihlal edilmemesi hususu da açıkça belirtilmektedir. İngiltere büyükelçisi ile anlaşma sağlandığı üzere bu sözleşme her iki devletin menfaatinedir. Böyle büyük bir adanın İngiltere'ye terk edilmesi hükûmet içinde bir hükûmet kurulması' amacına yönelik olsaydı asla bizim menfaatimize uygun olmayacağından ve aksine devletin hukukunun çiğnenmesi anlamına geleceğinden böyle bir fedakârlığı seçmeye hiç gerek yoktu. Bu da askerî ve stratejik açıdan önemi ortada olan Kıbrıs Adası gibi büyük bir toprak parçasını bir Ermenistan kurulması için vermişiz anlamına gelirdi. Devletimizin hukuk ve çıkarına aykırı bir önlem alınması konusunda fedakârlık etmenin acaba ne gereği vardır?*"²¹

18 Osmanlı Belgelerinde, III. cilt, s.84.

19 Osmanlı Belgelerinde, III. cilt, s.88-89.

20 Osmanlı Belgelerinde, III. cilt, s.103.

21 *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-İngiliz İlişkileri(1896-1922)*, IV.cilt, Başbakanlık Devlet Arşivi Genel Müdürlüğü Yay., Ankara, 2006, s.75.

görsel

Akademik
Bakış

119

Cilt 1, Sayı 1
Kış 2007

Kıbrıs'ta Ermeni nüfusu Bizans döneminden beri vardı ve Kıbrıs Ermenilerinin yerleşmeyi tercih ettikleri yerlerden biriydi. 1375'te Kilikya Prensiği'nin sona ermesiyle Kilikya'da yaşayan Ermenilerin büyük kısmı Kıbrıs, Rodos, Girit, İzmir ve Bizans İmparatorluğu'nun diğer bölgelerine göç etmişlerdi. Burada yaşayan Ermenilerin kökenleri Suriye, İran ve Kilikya Ermenilerine dayanmaktaydı.²² Kıbrıs'ta 1831 sayımında 14.983 Müslüman, 29.190 gayrimüslim yaşamaktaydı.²³ Adada 1874'te 44000 Müslüman 100.000 gayrimüslim nüfus vardı.²⁴ Kıbrıs'ta yaşayan gayrimüslimler arasında Ermenilerden başka Rumlar, Yahudiler ve Nasranîler vardı.²⁵

Kıbrıs'taki Hristiyan nüfus diğer Osmanlı topraklarında olduğu gibi burada da misyonerlik faaliyetlerinin gösterilmesine sebep oldu. Kıbrıs'ta Amerikan misyoner örgütü *American Board of Commissioners for Foreign Missions*'a bağlı olarak üç misyoner görev yapmaktaydı.²⁶ İngiltere, Kıbrıs'ta bir Ermeni okulu açarak Ermeniler arasında Protestanlık mezhebinin yayılmasını ve kendine bağlı Ermeni gençler yetişmesini sağladı. Hatta bu öğrenciler arasında Anadolu'da çıkan Ermeni isyanlarında görev alanlar vardı.²⁷

Kıbrıs Ermeni komitelerine yataklık yapan önemli yerlerden biriydi. Taşnak Komitesi'nin Mısır, İskenderiye ve Kıbrıs'ta şubeleri vardı.²⁸ "*Ermeni Muhibbanı Cemiyeti*"nin merkez komitesi Kıbrıs Adası'nda kuruldu. Bu komite Ermenilerin tarım, ticaret ve sanatla uğraşmasını amaçlamaktaydı. 1896 yılında çıkarılan isyanlarda ölen Ermenilerin eşlerinin Kıbrıs'a yerleştirilmesi amacıyla "*Armenian Refugees Fund Komitesi*" kuruldu. Birkaç bin lira toplandıktan sonra Madam Sheldon Amosi 1896 yılı Eylül ayında Dr.Charlotte Hall ve Madam Rice ile Kıbrıs'a gidip Limasol'da bir düşkünler yurdu açmışlar ise de bu yurt bir süre sonra Larnaka'ya nakledildi. İlk sığınmacı kafilesi İstanbul'dan ve

22 Vartan Artinian, *Osmanlı Devleti'nde Ermeni Anayasası'nın Doğuşu 1839-1863*, çev. Zülal Kılıç, İstanbul, Aras Yay., 2004, s.18. Kıbrıs Ermenilerinin kökenlerinin Kilikya Ermenilerine dayanması hakkındaki şer'îye sicili kayıtları için bkz. Ali Efdal Özkul, "XVIII. Yüzyıl Kıbrıs Ermenilerinin Sosyo Ekonomik Durumları", *Hoşgörü Toplumunda Ermeniler E.Ü. I. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Sempozyumu*, I.cilt, Kayseri, 2007, s.353.

23 Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri*, çev. Bahar Tırnakçı, TVYY, İstanbul, 2003, s.154.

24 Karpat, a.g.e, s.157.

25 Ali Efdal Özkul, *Kıbrıs'ın Sosyo-Ekonomik Tarihi 1726-1750*, İletişim Yay., İstanbul, 2005, s.213.

26 Uygur Kocabaşoğlu, *Anadolu'daki Amerika 19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları*, İstanbul, 1991, s.63.

27 Mim Kemal Öke, *Uluslararası Boyutlarıyla Anadolu-Kafkasya Ekseninde Ermeni Sorunu 1914-1923*, İz Yay., İstanbul, 1996, s.153.

28 Hüseyin Nazım Paşa, *Ermeni Olayları Tarihi*, 2.cilt, Ankara, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, 1998, s.348.

200 sığınmacı ise 1897 senesinde Bitlis ve Antep'ten geldi; daha sonra bunlara iş bulunarak çalışmaları sağlandı. "Cyprus Relief Fund Komitesi": Keswick'te kurulan bir komiteden Rahip Canon Evans aracılığıyla alınan 500 lira sayesinde sekiz sene süreyle St. Macar Manastırı'ndan 100 dönüm arazi alınarak birkaç aile yerleştirilmiş ve ipek böceği yetiştiriciliğini öğretmek üzere Mös-yö Von Milingen'in gözetimi altında bir okul açılmıştır. Bu okuldan çoğu Ermeni olan 60–70 kişi yetişmiştir. "Eastern and Colonial Association Komitesi": Bu komite Kıbrıs'taki çiftçiler ile göçmenlerin durumunu düzeltmek ve böylece tarım yapabilecek Ermeni sığınmacılara iş bulmak amacıyla Profesör Patrick Gedez tarafından kurulmuştur. Komite üyelerine göre Kıbrıs Adası, İngiliz hükûmetinin büyük harcamalar yapması neticesinde bayındır hâle gelmekte ve ticarî açıdan önemli başarılar beklenmektedir.²⁹

Merkezi Londra'da olan *İngiliz Ermenileri Cemiyeti*, Minas Tcheraz tarafından kuruldu. Hedefe varmak için birden ihtilale teşebbüs etmek yerine, politik durumdan yararlanarak Osmanlı Devleti'nin gücünün az olduğu yerlerde eşkiya çeteleri oluşturup Osmanlıların, Ermenilere zulüm ve işkence yaptığına Avrupalıları inandırmaya çalışmak bu cemiyetin ana amacıydı.³⁰ Kıbrıs'ta Hınçak Cemiyeti de etkiliydi. Bu cemiyetin Kıbrıs şubesinin başkanı Magosa'da avukatlık yapan Sivaslıyan'dı. Sivaslıyan, Londra'daki cemiyet adına (Hınçak) Kıbrıs'taki Ermenileri örgütlüyor ve onları Osmanlı Devleti'ne karşı kışkırtıyordu.³¹ Anadolu'da bulunan Ermeni komitelerinin üyeleri, Avrupa ile haberleşmelerini Kıbrıs'a gelen Fransız ve İngiliz gemileri aracılığıyla yapmaktaydılar.³²

Kıbrıs, Ermeni isyanlarında kullanılan silahların Anadolu'ya sevk edildiği yer olarak da dikkat çekmekteydi. Ermeni isyanlarında kullanılan silahların önemli bir bölümü komitelerin Avrupa ülkelerinde ve Amerika'da topladıkları paralarla alınmaktaydı. Silahlar Osmanlı ülkesine genellikle deniz yoluyla güney veya kuzey sahilleri kullanılarak sokulmaktaydı. Avrupa ve Amerika'dan getirilen silahlar, İngiltere'nin yönetimindeki Mısır ve Kıbrıs Adası'nda bulunan komite üyeleri tarafından depo ediliyor, buralardan da İskenderun, Adana ve Mersin sahillerine boşaltılarak isyan bölgelerine gönderiliyordu.³³

29 Osmanlı Belgelerinde, IV. cilt, s.61–70.

30 *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (OBE)*, XVII. cilt, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, s.XIII. Ayrıca bkz. OBE, XVII. cilt, belge numarası 38, s.267.

31 BOA, Yıldız Perakende *Yıldız Perakende Adliye ve Mezahip Nezareti Maruzatı*, 24/35, lef 1 (1323 C 2/8 Ağustos 1905).

32 Hüseyin Nazım Paşa, a.g.e, 1.cilt, s.127.

33 Nejla Günay, "1895 Zeyton İsyanı", *Türk-Ermeni İlişkilerinin Gelişimi ve 1915 Olayları Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, haz. Hale Şıvgın, Ankara, 2006, s.433.

görsel

Akademik
Bakış

121

Cilt 1, Sayı 1
Kış 2007

İngiliz gemileri serbestçe Osmanlı sularına girip çıkma haklarını kullanarak İstanbul'a dahi silah sokabilmekteydi. Güney sahillerindeki bu hareketliliğin Osmanlı hükûmeti tarafından fark edilmesinden sonra burada alınan güvenlik önlemleri artırıldı. Hatta Kıbrıs'a istihbarat toplanması için bir memur gönderildi. Memurun verdiği bilgiler doğrultusunda hükûmet, Kıbrıs Adası ve çevresini yakından izlemeye ve ciddi tedbirler almaya başladı. Bunun için Bahriye Nezareti'nden bölgede güvenliği sağlayabilecek gemi olup olmadığı sorularak olmadığı cevabı alınınca uygun hız ve donanıma sahip iki gemi bölgeye gönderilmek üzere sipariş edildi. Vakit kaybetmemek için İstanbul'un güvenliğini sağlamak için aldırılan bir gemi Padişahın emriyle bölgeye gönderildi. Ayrıca Trablusgarb Vilayeti ile Bingazi Mutasarrıflığı'na, bölgede korsanlığın engellenmesi ve güney sahillerinin güvenliğinin sağlanması için gerekli tedbirlerin alınması emredildi.³⁴ Özellikle Mersin ve İskenderun limanlarındaki kontrollerin sıklaşması üzerine Ermeniler, gemilere sahillerden binerek Kıbrıs'a geçmişler ve Kıbrıs'ı konaklama merkezi olarak kullanmışlardır. Haziran 1899'da İskenderun Limanı'ndan ayrılan Messageries Maritimes Company vapuru, altı mil açıldıktan sonra iki sandalla gelen 30 kadar Ermeni'yi vapura alarak Kıbrıs'a götürdü.³⁵

İngiliz hükûmetinin tutumu ve komitelerin Kıbrıs'taki faaliyetleri Osmanlı Devleti'ne karşı suç işleyen Ermenilerin adaya sığınmasına sebep oldu. Mesela, Hınçak Komitesi'nin Maraş şubesinin başındaki kişi olan, çeşitli cinayetler işleyen ve Maraş ile Zeytun'da çıkan Ermeni isyanlarında asilere liderlik ederek önemli rol oynayan papaz Ter Kovanet genel af çıkarılmasından sonra Kıbrıs'a giderek faaliyetlerine orada devam etti.³⁶ Aynı şekilde 1896 Zeytun İsyanı'nda rolü olan ve Marsilya'ya sürülen dört kişiden biri Girit, ikisi Kıbrıs'ta ele geçirildi.³⁷

Kıbrıs Adası, Ermenilerin hem yurt dışına kaçışlarında hem de yurda kaçak olarak girişlerinde köprü olarak kullanılmaktaydı. Mesela Marsilya'ya sürülen dört Ermeni'den ikisi farklı zamanlarda Kıbrıs'a gelip burada buluşmuşlar ve bir Fransız gemisiyle İskenderun'a çıkmışlardır. Daha sonra rıhtım-daki İngiliz zırhlısına girerek İngiliz gemici tayfası kıyafeti giyen ve eşleriyle buluşan Ermeniler, karaya çıkarak Payas kazasının Çamlık köyüne gitmişlerdir. Bu şahısların Mart'ın 15'i veya 20'sinde bir karışıklık çıkaracakları istihbara-

34 BOA, *Yıldız Arşivi Hususi Maruzat*, 480/13(3 5 1323/6 Temmuz 1905).

35 Ahmet Akter, *Tehcir Öncesi Anadolu'dan Amerika'ya Ermeni Göçü (1834-1915)*, İstanbul, IQ Yay., 2007, s.51.

36 BOA, *Yıldız Perakende Askeri Maruzat*(Y.PRK.ASK.), 132/45 (1315 R 20/17 Eylül 1897).

37 BOA, Y.PRK.ASK. 115/95 (1314 Ca 2/9 Ekim 1896).

tını alan Osmanlı hükûmeti, söz konusu şahısların yakalanmaları için Adana Kumandanlığı'na emir vermiştir.³⁸ Bir başka olayda da Kıbrıs yolu ile geldikleri Adana sahillerinden Anadolu'ya gizlice giren ve kendilerini Mamüretü'l Aziz'e (Elazığ) götürmesi için Harputlu katırcı Mevlüt ile anlaşan 10 Ermeni Maraş'ın İloğlu Köyü* yakınlarında yakalandı. Ermeniler, yapılan sorgulamalarında Amerika'dan geldiklerini itiraf edince tekrar İskenderun'a gönderilerek sınır dışı edilmişlerdir.³⁹

Ermeniler, yurt dışına genellikle Kıbrıs yolunu kullanarak kaçıyorlardı. Bu bazen doğrudan Avrupa'ya bazen de Kıbrıs-İskenderiye üzerinden oluyordu. Ermeniler, Müslüman ya da Rum kıyafeti giyerek Mersin'e geçiyorlar, oradan da Kıbrıs'a gidiyorlardı. Bunların sayıları her 15-20 günde bir 25-30 kişi idi. Amaçları ise Amerika'ya gitmekti. Aslında Ermenilerin Amerika'ya göçürülmesi bir komite tarafından yürütülen organize bir işti. Bunun için Rusya'nın Tarsus Konsolosu Mösyö Christopher, Harput'ta bağlantı kurduğu kişiler aracılığıyla temas kurduğu Ermenilere 7-8 Lira ücret karşılığında bir belge vererek Mersin'e gönderiyordu. Mersin'e gelen Ermeniler, Rusya Konsolos Vekili Andronakyan Kovanandran, Amerikalı Mösyö Tenink'in adamı Çerkes Hasan, Almanya Konsolos Vekili Chrismann, Mersin Polis Komiseri Mustafa ve Polis Arap Ali Efendilerden birine müracaat ediyorlardı. Ermenilerin, onların himayesinde Mösyö Tenink'in evinde yapılan hazırlıklar sonucunda geceleri gemilere bindirilip kaçmaları sağlanıyordu. Adana yoluyla kaçan Ermeniler de Adana polis memurlarından Agop Efendi'ye müracaat ediyorlar ve adı geçen komite üyelerinden biriyle temasa geçerek yurt dışına kaçıyorlardı.⁴⁰

Komite, Kıbrıs'a gelen kişilerin Redif-i Umumiye memuru Markaryan'a yazdırılan nüfus ve yol tezkirelerini ellerinden alarak yurt dışına çıkış tezkiresi verdiği kişilerin geri dönmelerini engellemeyi amaçlıyordu. Yurt dışına giden kişilere genellikle Yunan pasaportu veriliyordu. Komite, Adana'dan Kıbrıs'a gitmek isteyenlere de "Kıbrıs'a gidiş tezkiresi" veriyordu. Kıbrıs'a gelenler arasında Osmanlı Devleti'ne karşı suç işleyenler de vardı. Bu kişiler İstanbul ya da başka iskelelerden gemici elbisesi giyerek Fransız veya İngiliz gemileriyle Kıbrıs'a ulaşıyorlardı. Mesela Arşag Çelebiyan ve Karagözyan bu yolla İstanbul'dan Kıbrıs'a gelmişlerdi. Ayrıca Anadolu'nun değişik yerlerinde Müslümanlar tarafından öldürüldü denilen Ermenilerin büyük kısmı gizlice

38 BOA, *Sadaret Mektubi Mühime Kalemi*, 652/4 (1314 L 10/14 3 1897)BOA, Y.PRK.ASK., 119/45'ten naklen Osmanlı Belgelerinde Ermeni-İngiliz İlişkileri(1896-1922), IV. cilt, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 2006, s.45-46.

*Bugünkü Türkoğlu Kazası.

39 BOA, *Yıldız Mütenevvi Maruzat*, 308/108(1326 Ra 18/19 Nisan 1908).

40 BOA, Y.PRK.AZN., 24/35 (1323 C 2/8 Ağustos 1905).

gazi

Akademik
Bakış

123

Cilt 1, Sayı 1
Kış 2007

Kıbrıs'a geçiyor, burada mahalli hükûmete 1000 Lira vergi vererek silah ruhsatı alıyor ve Anadolu'da çıkaracakları isyana talim ederek hazırlanıyorlardı.⁴¹ Osmanlı Devleti, 1897 yılında Kıbrıs'a giden Ermenilerin sayısını şu şekilde tespit etmiştir:

Limason: Burada başka yerlerden gelen 200 Ermeni vardır ve bunların tamamı Hınçak ve diğer cemiyete mensuptur. Cemiyetin başkanı kuyumcu Osepyan'dır ve Londra'ya bağlıdır.

Larnaka(Tuzla): Buraya dışarıdan (çoğu Urfa'dan) 160 Ermeni gelmiştir. Bunlar diğer cemiyetler ve Taşnak'a üyedir. Reisleri Antepli Agop Berkeryan'dır. Berkeryan, Londra ile şifreli olarak haberleşmektedir.

Lefkoşe: Burada 200'ü yerli, 400'ü başka yerlerden gelen 600 Ermeni vardı. Bunların çoğu Urfa, Diyarbakır ve Antepli'dir. Az sayıda Zeytunlu ve İskenderunlu da vardır. Anteplilerden Smoil, fişek imali ile uğraşmaktadır.

Seles: Burada çoğu Zeytun'dan gelen 120 Ermeni vardır. Bunlar Esrop adlı kişi önderliğinde büyük manastırda silah talimi yapmaktadırlar.

Magosa: Burada az sayıda yerliden başka diğer yerlerden gelmiş 60 kadar Ermeni vardır. Bunların reisi eğitimini Londra'da almış olan Sivaslı Can (Diran)'dır.

Karaköy: Burada Sivas ve Harput'tan gelen 80 kadar Ermeni vardır. Diğer köylerde 25-30 Ermeni bulunmaktadır. Bunların reisi İskenderunlu kunduracı Kirkor'dur.⁴²

Sonuç

Osmanlı Devleti, İngiltere ile yaptığı Kıbrıs Sözleşmesi ile Kıbrıs gibi stratejik önemi olan bir yeri kaybetti. İngiltere, bu sözleşmeye dayanarak Hristiyan azınlıklar lehine Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karıştı. Kıbrıs Sözleşmesi, Berlin Antlaşmasından daha önce imzalanmıştı ve Ermenilerin yaşadığı yerlerde ıslahat yapılmasını içeren bir hükmü vardı. Bu, İngiltere'nin Rusya'ya karşı Ermenileri kullanacağıının ilk göstergesidir. Zaten İngiltere, 1878'den sonra Osmanlı Devleti'ne ıslahat yapılmasını hatırlattığı her ortamda Berlin Antlaşması ile beraber Kıbrıs Sözleşmesi'ndeki bu maddeyi de öne sürmüştür. Buna karşılık Osmanlı Devleti, Kıbrıs Sözleşmesi'nin "*Padişahın hükümlerine haklarına zarar gelmemek koşuluna*" bağlı olduğunu düşünüyor ve İngiltere'nin buradan kaynaklanan baskılarına karşı çıkıyordu.

Osmanlı Devleti, Kıbrıs'ın idaresini İngiltere'ye bıraktıktan sonra ada

41 BOA, *Yıldız Perakende Mâbeyn Başkitâbeti*, 68/76 (1320 Z 29/28 Mart 1903/17 Eylül 1897).

42 Aynı belge.

Ermeni komitelerinin faaliyetlerine sahne oldu. Osmanlı hükûmeti, güney sahillerinden içeriye silah ve eşkıya sokulmasına engel olamadı ve bunun sonucunda da Anadolu'da çok sayıda Ermeni isyanı yaşandı. Kıbrıs, Anadolu'ya sokulmayı bekleyen silahlara depo ve Ermeni isyancıların eğitim aldığı bir kamp haline geldi.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

- BOA, *Yıldız Perakende Dâhiliye*, 1/31(1297 M 1/15 Aralık 1879)
- BOA, Yıldız Perakende *Yıldız Perakende Adliye ve Mezahip Nezareti Maruzatı*, 24/35, Ief 1 (1323 C 2/8 Ağustos 1905).
- BOA, *Yıldız Arşivi Hususi Maruzat*, 480/13(3 5 1323/6 Temmuz 1905).
- BOA, *Yıldız Perakende Askeri Maruzat*(Y.PRK.ASK.), 132/45 (1315 R 20/17 Eylül 1897).
- BOA, Y.PRK.ASK. 115/95 (1314 Ca 2/9 Ekim 1896).
- BOA, *Yıldız Mütenevvi Maruzat*, 308/108(1326 Ra 18/19 Nisan 1908).
- BOA, Y.PRK.AZN., 24/35 (1323 C 2/8 Ağustos 1905).
- BOA, *Yıldız Perakende Mâbeyn Başkitâbeti*, 68/76 (1320 Z 29/28 Mart 190317 Eylül 1897).

Yayımlanmış Arşiv Belgeleri

- Osmanlı Belgelerinde Ermeni-İngiliz İlişkileri(1845-1890)*, I.cilt, Başbakanlık Devlet Arşivi Genel Müdürlüğü Yay., Ankara, 2004.
- Osmanlı Belgelerinde Ermeni-İngiliz İlişkileri(1891-1893)*, II.cilt, Başbakanlık Devlet Arşivi Genel Müdürlüğü Yay., Ankara, 2004.
- Osmanlı Belgelerinde Ermeni-İngiliz İlişkileri (1894-1895)*, III.cilt, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müd. Yay., Ankara, 2006.
- Osmanlı Belgelerinde Ermeni-İngiliz İlişkileri(1896-1922)*, IV.cilt, Başbakanlık Devlet Arşivi Genel Müdürlüğü Yay., Ankara, 2006.

Tetkik Eserler

- AKTER Ahmet, *Tehcir Öncesi Anadolu'dan Amerika'ya Ermeni Göçü (1834-1915)*, İstanbul, IQ Yay., 2007.
- ALAYSA Halil Fikret, "Kıbrıs", *DİA*, 25.cilt, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 2002.
- ARTİNİAN Vartan, *Osmanlı Devleti'nde Ermeni Anayasası'nın Doğuşu 1839-1863*, çev. Zülal Kılıç, İstanbul, Aras Yay., 2004.
- BİNARK İsmet, *Asılsız Ermeni İddiaları ve Ermenilerin Türklere Yaptıkları Mezalim*, 3.baskı, Ankara, Ankara Ticaret Odası Yayını, 2005, s.24.
- GRAVES P.Philip; *İngilizler ve Türkler*, çev. Yılmaz Tezkan, Ankara, 21.Yüzyıl Yay., 1999
- GÜNAY Nejla, "1895 Zeytun İsyanı", *Türk-Ermeni İlişkilerinin Gelişimi ve 1915 Olayları Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, haz. Hale Şıvgın, Ankara, 2006.

Gözi

Akademik
Bakış
125
Cilt 1, Sayı 1
Kış 2007

- HOCAOĞLU Mehmet, *Sultan Abdülhamit Han ve Muhtıraları*, Türkiye Matbaası, İstanbul, 1987.
- Hüseyin Nazım Paşa, *Ermeni Olayları Tarihi*, 2.cilt, Ankara, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, 1998.
- KALERYA Antonnina, "I. Dünya Savaşında Kafkas Cephesinde Savaşanların Çıkarları", *Türk-Ermeni İlişkilerinin Gelişimi ve 1915 Olayları Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, haz. Hale Şıvgın, Ankara, 2006.
- KARAL Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, V.cilt, TTK Yayını, Ankara, 1983, s.227.
- KARPAT Kemal H., *Osmanlı Nüfusu. 1830-1914 Demografik ve Sosyal Özellikleri* (çev. Bahar Tırnakçı), İstanbul, TVYY, 2003.
- KOCABAŞOĞLU Uygur, *Anadolu'daki Amerika 19.Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları*, İstanbul, 1991.
- MAYEWSKY Wladimir, *Yabancı Gözüyle Ermeni Meselesi*, çev. Mehmet Sadık, haz. Eyüp Şahin, Ankara, 2001.
- Mehmet Nabi-Fahri Rumbeyoğlu, *Kıbrıs Meselesi*, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1334.
- Osmanlı Belgelerinde Ermeniler* (OBE), XVII. cilt, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü,
- ÖKE Mim Kemal, *Uluslararası Boyutlarıyla Anadolu-Kafkasya Ekseninde Ermeni Sorunu 1914-1923*, İz Yay., İstanbul, 1996.
- ÖZKUL Ali Efdal, "XVIII. Yüzyıl Kıbrıs Ermenilerinin Sosyo Ekonomik Durumları", *Hoşgörü Toplumunda Ermeniler E.Ü. I.Uluslararası Sosyal Araştırmalar Sempozyumu*, I.cilt, Kayseri, 2007.
- ÖZKUL Ali Efdal, *Kıbrıs'ın Sosyo-Ekonomik Tarihi 1726-1750*, İletişim Yay., İstanbul, 2005.
- QUATAERT Donald, *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*, İletişim Yay., 4.baskı, İstanbul, 2005.
- SHAW Stanford J.-Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, II.cilt, e yay., İstanbul, 1983.
- TÜRKGELDİ Ali Fuat, *Mesâil-i Mühime-i Siyasiye*, II.cilt, TTK Yay., Ankara, 1987.